

Bakgrunnsmateriale til *En handelsreisendes død*

av Arthur Miller

Trøndelag Teater, Hovedscenen

Premiere 22. januar 2013

En handelsreisendes død handler om en mann som lever på en livsløgn. I en stramt komponert form leverer Arthur Miller en moderne tragedie som viser hvordan fortiden påvirker nåtiden, og samfunnet utenfor påvirker privatlivet. Arthur Millers klassiske drama blir iscenesatt av et kunstnerisk team av internasjonalt kaliber på hovedscenen på Trøndelag Teater.

Handlingsreferat

Willy Loman er handelsreisende. Han har en oppofrende kone og to flotte sønner; Biff og Happy. Selv om Biff ikke gjør det så godt i matte, er han god i sport. Begge guttene er så kjekke at Willy er sikker på at de vil gjøre det skarpt i forretningslivet. Willys bror Ben kommer en sjelden gang på besøk. Ben gjør det stort i Alaska, eller var det Afrika? Willy skjuler også noe for familien sin, han har et forhold til en kvinne på sine reiser. Når Biff stryker i matte og kommer på uventet besøk til faren i Boston, oppdager han dette forholdet. Biff som trodde faren var en stor mann, mister nå all respekt for ham. Han gir opp de ambisjonene faren hadde for ham og kommer seg aldri inn på universitet. I stedet tar han seg jobber på diverse gårder på landet og unngår faren. Hver gang han er hjemme krangler de voldsomt. Willy er skuffet over Biff, han mener at Biff kunne blitt en fantastisk forretningsmann. Happy er bekymret for faren og vil at Biff skal bli i byen med dem. Linda mener guttene må stille opp for Willy, han begynner å bli sliten, arbeider kun for provisjon og han har prøvd å ta sitt eget liv. For morens skyld bestemmer Biff seg for å bli i byen. Happy lanserer en plan for Willy om at Biff og ham skal starte en sportsforretning sammen. Biff har en gammel kontakt fra sin tid som selger som han kan spørre om et lån. Willy blir svært oppløftet av denne planen.

Neste dag er Willy i strålende humør, han skal snakke med sjefen sin og kreve en ny jobb som ikke innbefatter reising. Han er overbevist om at Biff vil få et stort lån hos sin gamle kontakt og om kvelden har Biff og Happy invitert ham ut på restaurant. Men hos sjefen går det ikke som forventet. Willy får ingen ny jobb, tvert om blir han bedt om å trekke seg tilbake.

På restauranten forteller Biff Happy at møtet med forretningsforbindelsen gikk svært dårlig, det viser seg at Biff aldri var selger for ham, men i stedet jobbet i pakkeeksedisjonen.

Biff forstår at livet hans har vært basert på drømmer. Når Willy kommer til restauranten prøver Biff å fortelle faren hva som har skjedd, men han vil ikke høre. Tilslutt går Biff og Happy fra ham, videre ut på byen. Når de kommer hjem sent om kvelden, har Biff innsett at han ikke kan leve sammen med faren, fordi Willy ikke klarer å leve i virkeligheten. Da han tar avskjed med faren innser Willy at Biff, tross alt er glad i ham. Dette gjør at han bestemmer seg for å ta sitt eget liv, på den måten får Biff forsikringspengene etter ham. Men i begravelsen, hvor Willy planlegger at guttene hans skal se hvor mange venner han har, kommer det ingen.

Tema

På den ene siden er *En handelsreisendes død* et familiedrama. En sønn sliter med å innfri forventningene hans far har til ham, en annen sønn overses og en kone blir bedratt. Men Miller viser oss hvordan disse tett sammenvevde familieproblemene har sin rot i samfunnets konstruksjoner og forventninger. Familien i det nedslitte huset lever nemlig i en drøm. Willys ambisjoner for seg selv og sønnene er påvirket av verden utenifra. Hans motivasjoner handler om hva folk syns om ham og hva som er «de riktige ambisjonene». Willy klarer ikke skille mellom hva samfunnet mener er viktig og hva som er viktig for ham selv. Den eneste måten Willy klarer å bryte ut av forventningene på, er gjennom å drømme seg tilbake til fortiden. Da var alt bedre, mulighetene lå åpne og han var forgudet av sønnene sine. Men for Willy tar dagdrømmene overhånd og han blir mer opptatt av dem, enn å lytte til hva som foregår i nåtiden og virkeligheten.

En handelsreisendes død betegnes ofte som et oppgjør med den amerikanske drømmen. Willy mener at så lenge man er godt likt er det mulig å oppnå hva som helst i det han kaller «verdens beste land». Willy drives av drømmen om å oppnå respekt, suksess, økonomisk velstand, frihet og ikke minst lykke gjennom arbeidet sitt. Men Arthur Miller sier i dette stykket at drømmen motsatt hindrer lykken fordi den i sin natur er uoppnåelig: Den er en drøm. For Willy utelukker drøm og virkelighet hverandre og i det han tror så sterkt på drømmen om et bedre liv, klarer han ikke å leve i det livet han har.

Selv om *En handelsreisendes død* er skrevet i 1949, finner vi flere trekk fra mellomkrigstiden i stykket. Arthur Millers far gikk selv konkurs under depresjonen og mistet sin klesforretning. *En handelsreisendes død* blander 30-tallets økonomiske jerngrep med etterkrigstidens ekspansjon, babyboom og fremtidsoptimisme, noe som ikke kan resultere i annet enn tragedie.

Når vi setter opp *En handelsreisendes død* i 2013 er det med vissheten om at Europa og USA står oppe i den verste økonomiske situasjonen siden nettopp depresjonen. Selv om vi ikke har lagt handlingen til Hellas eller Spania i dag, er det klart at økonomisk fallitt er et svært aktuelt tema. *En handelsreisendes død* viser en manns kamp mot kapitalismens undergang og hvordan den påvirker hans relasjoner og familie. Sist Trøndelag Teater gjorde *En handelsreisendes død* var i 1950. Alfred Maurstad hadde regi og den svenske stjerneskuspilleren Victor Sjöström hadde hovedrollen som Willy Loman. Forestilling ble karakterisert som «en mektig forestilling, sterkt beveget, rørende og gripende.»

En moderne tragedie

En handelsreisendes død bygger formmessig videre på en tragedietradisjon som stammer fra gresk teater, videreført av blant annet Shakespeare og Ibsen. I den greske filosofen Aristoteles mente at en tragedien måtte dramaet holde seg innenfor tiden, stedet og handlingens enhet. Det vil si at skuespillet foregår på ett sted, innenfor ett døgn og omhandlet en persons skjebne. Ønsket man å få frem noe som skjedde i fortiden, så snakket man om det i stedet for at man spilte ut scenen. Dette kalles den retrospektive teknikken. Eksempelvis rulles fortiden opp i Kong Ødipus i det han jakter på en mann som er gift med sin egen mor og har drept sin far. Heltens fall, oppstår når han etter hvert finner ut at denne mannen er ham selv. I Ibsens univers er det ofte «fedrenes synder» som hjemløser tragedieheltene og som fører til deres fall. Effekten av en tragedie skulle i følge Aristoteles være at publikum oppnår «katharsis»; en renselse som gjorde at de lærte og gjennomlevde som tragediehelten, uten å måtte gjennomgå det i sitt eget liv.

Arthur Miller bruker svært mange trekk fra den klassiske tragedien i *En handelsreisendes død*, men der han skiller seg ut er i bruken av den retrospektive teknikken. I *En handelsreisendes død* blir fortidens hendelser nemlig spilt ut i form av Willys «flashbacks». På denne måten får vi ikke bare høre om hva som skjedde, men direkte se hvordan karakterene reagerte i fortiden og hvordan fortiden påvirket nåtiden. Miller har dessuten tillagt tilbakeblikkene enda en dimensjon fordi det er Willys tilbakeblikk. Tilbakeblikkene er dermed ikke objektive, men sånn som Willy husker dem. I en klassisk tragedie fra grekernes eller Shakespeares tid, er det kongen eller en annen øvrighetsperson som faller. (Komedie handler motsatt ofte om bønder som blir konger).

I *En handelsreisendes død* er det en vanlig mann. Miller skriver selv i sitt forord til *En handelsreisende død*:

From Orestes to Hamlet, Medea to Macbeth, the underlying struggle is that of the individual attempting to gain his "rightful" position in his society.

Heltens fall er ikke fra en kongetrone som hos Shakespeare eller Evripides. Tronen han faller fra er hans eget bilde av seg selv. Drømmene og ambisjonene hans slår feil og selv om han aldri i realiteten var en stor mann, er det *bildet* av hvem han er, eller drømmen om hvem han er som nå svikter under føttene hans.

Arthur Miller og etterkrigslitteraturen

Arthur Miller (1915-2005), hadde et langt, stormfullt og sagnomsust liv. Han skrev skuespill hele livet; over syv intense tiår i USA. Miller vokste opp i New York i en velstående familie. Faren var klesprodusent og familien bodde midt på Manhattan med egen sjåfør og sommerhus utenfor byen. I 1929 mistet faren alt han hadde under det økonomiske krakket og familien måtte flytte til arbeiderstrøket Brooklyn.

I løpet av sin universitetsutdannelse, begynte Miller å skrive skuespill. Det var med *All my sons* (*Alle mine sønner*) i 1946 at han virkelig befestet sin posisjon som dramatiker. For *All my sons* vant han sin første Tony Award. Året etter skrev han *En handelsreisendes død*. Hele stykket tok ham seks uker å skrive og ga Miller nok en Tony Award foruten den prestisjetunge Pulitzerprisen for beste skuespill. Originaloppsetningen på Broadway spilte hele 742 forestillinger.

Etter denne store suksessen ble flere i Millers kunstneriske omgangskrets etterforsket og uthengt som kommunister av den amerikanske granskningskomiteen HUAC. Disse granskningene ligger som undertone i Millers stykke *The Crucible* (*Heksejakt*) som handler om heksejakten i Salem på slutten av 1600-tallet. HUAC ble etter premieren på *The Crucible* også interessert i Miller. De fratok ham passet hans og nektet ham utreise fra USA.

I 1956 gikk Miller fra sin første kone og giftet seg samme måned med Marilyn Monroe. På denne tiden var Miller verdenskjendis. Etter seks år skilte de lag. Halvannet år senere døde Monroe av en overdose. Miller giftet seg igjen og fikk to barn, hvorav den yngste, Daniel, hadde Downs syndrom. Daniel ble satt på institusjon og Miller hadde ingen kontakt med ham resten av livet. Arthur Miller fortsatte å skrive nye skuespill og regissere også sine egne helt frem til sin død i 2005. Da det ble kjent at han var død, slukket alle

Broadways teatre lysene for å minnes ham. Arthur Miller skrev over 50 skuespill for scene og film, han har også skrevet flere teoribøker om teater og dramateknikk.

Arthur Miller skrev samtidig som store amerikanske dramatikere som Tennessee Williams (*Sporvogn til begjær, Glassmenasjeriet,*), Edward Albee (*Hvem er redd for Virginia Wolf, Zoo story*) og Lorraine Hansburry (*A raisin in the sun*). Man kan si at det amerikanske dramaet var inne i en gullalder i etterkrigstiden. Felles for disse dramatikerne er en teft for det såkalt «veldreide dramaet» og et engasjement i datidens USA. Miller kritiserte den amerikanske drømmen. Edward Albee brukte teatret som en møteplass for konfrontasjon. Gjennom sitt «theatre of confrontation» viste han hvordan kommunikasjonen bryter sammen mellom mennesker som har alle forutsetninger for å lykkes. Lorraine Hansburry skrev i sin korte karriere ett viktig stykke om borgerrettighetskampen i USA og Tennessee Williams brukte stormfulle kjærlighetsforhold for å beskrive den vedvarende konflikten mellom sør og nord i USA.

En handelsreisendes død på Trøndelag Teater i 2013

Når vi setter opp *En handelsreisendes død* på Trøndelag Teater har vi satt sammen et sterkt kunstnerisk team som skal gi oss en forestilling av i dag. Det eneste scenografelementet er et hus. Men dette huset har en litt spesiell historie bak seg. Huset er nemlig et «ekte» hus som vi har funnet på Heimdal. Huset har så blitt demontert for så å bli satt sammen til et nesten helt hus igjen. Scenografien er det man kan kalle en «ready made», ferdig laget for å bli iscenesatt som Willy Lomans hus.

Regissør

Runar Hodne er utdannet ved regilinjen på Statens teaterhøgskole. Han har regissert på flere norske institusjonsteatre inkludert Nationalteatret. Høsten 2007 var han en del av den kunstneriske ledelsen ved Torshovteatret, hvor han blant annet iscenesatte Goethes *Faust* og Ben Jonsons *Volpone – En komedie uten kjærlighet*. I 2001 fikk han Heddaprisen for regien til Fosses *Nokon kjem til å komme*. Hodne har også regissert flere stykker i Danmark hvor han også har høstet to Reumert-priser for *Anna Karenina* ved Aalborg teater.

Scenograf

Sveitsiske Serge von Arx arbeider som uavhengig arkitekt, scenograf og designer. Han er interessert i krysningsfeltet mellom arkitektur og scenografi og jobber i flere felt. I over 14 år har han vært en fast samarbeidspartner til ”teaterguruen” Robert Wilson. Von Arx lagde blant

annet scenografien til Wilsons oppsetning av *Peer Gynt* på Det Norske Teatret (et samarbeidsprosjekt med Den Nationale Scene i Bergen) i 2005, foruten at han er mentor på Wilsons Watermill Center i New York. Sammen med Wilson lagde han også utstillingen *Mind Gap* for Norsk teknisk museum i Oslo. Von Arx er arkitekturkritiker i *Neue Züricher Zeitung* og kurator for *PQ15*, Prahaskunstkviennale. Von Arx har vært kunstnerisk leder for scenografilinjen ved Akademi for scenekunst i Fredrikstad, her ble han i 2010 utnevnt til professor i scenografi. Dette er femte produksjonen von Arx gjør sammen med Runar Hodne. Blant annet hadde han scenografien til *Ifigeneia* av Finn Iunker her på Trøndelag Teater, som han ble nominert til en Heddapris for.

Komponist

Aslak Dørum er kanskje mest kjent som bassist og låtskriver for DumDum Boys. Sammen med Kjartan Kristiansen vant han Spellemannprisen 2009 i klassen årets tekstforfatter for tekstene til Dum Dum Boys-albumet *Tidsmaskin*. Dørum ga ut soloplaten *Lonesome Means Happy* i 2005. Dørum har komponert musikk til flere filmer og teaterstykker, blant annet *Seieseiares Song* på Det Norske Teatret. Også i denne produksjonen jobbet han sammen med Runar Hodne.

Lysdesigner

Andreas Fuchs har siden 1988 jobbet som lysdesigner og teknisk produsent i Tyskland og Europa. Som produsent har han hatt ansvaret for den tekniske gjennomføringen av store kunsthendelser som "Weimar 1999 European City of Culture", Arts Festival in Weimar (1996-2002) og "Kultur und Ereignisprogramm" under EXPO 2000 i Hannover. Som lysdesigner har han jobbet med flere internasjonalt anerkjente regissører som Robert Wilson og Claus Peymann. For Wilson gjorde han blant annet *Tolvskillingsoperaen* og *Leonce og Lena* på Berlinerensemble. Fuchs kunstneriske merittliste er lang og inkluderer både wagneroperaer og lysdesign på nattklubben Mojo Club i Hamburg.

Kostymedesigner

Nina von Arx er født i Tyskland, og har teater- og filmutdannelse fra Shule Totale Theatres i Sveits og Susan Batson/ The Actor's Studio i New York. I tillegg har hun

studert Kulturvitenskap ved Universitetet i Lüneburg. Nina har jobbet som skuespiller i flere teateroppsetninger, TV- og filmproduksjoner i Tyskland, USA og Norge. For å utvide sin teaterhorisont begynte hun å jobbe som kostymedesigner i 2011, i stykket *Kasimir og Karoline* ved Århus Teater (regi ved Runar Hodne).

Gjestende skuespiller

I hovedrollen som Willy Loman gjester Ingar Helge Gimle oss. Det er ikke første gang Gimle er i Trondheim. Gimle gjorde nemlig sin sceniske debut i Vaclav Havels *Largo desalato* på Trøndelag Teater. Gimle ble hos oss i flere år og spilte blant annet Einar i *Brand* og Skrikhals i musikalen *Fire bein god – to bein dårlig* etter George Orwells roman *Animal Farm*. I 1989 flyttet han fra Trondheim og har siden den gang jobbet ved de fleste norske teatre, blant annet ved Nationaltheatret. Her har han blant annet spilt Krogstad i *Et dukkehjem*, Herr Kovacic i *Folkeutrydning*, Steve Hubbell i *Sporvogn til begjær*, og dr. Falke i *Flaggermusen* hvor Runar Hodne hadde regi. Flere vil huske Ingar Helge Gimle fra hans flerfoldige film- og fjernsynsroller. Blant annet *Absolutt blåmandag* og *En helt vanlig dag på jobben* hvor han i begge tilfeller fikk tildelt Amandaprisen for sin innsats.

Kilder og videre inspirasjon:

Altena, I: Notes on Arthur Millers Death of a salesman. Methuen London(1976)

Miller, Arthur: *Timebends: A Life*, Methuen London (1987)

Miller, Arthur: *Tragedy and the common man –Preface Death of a salesman* (1949)

Scavenius, Allette: Teaterleksikon. Gyldendal 2009

Øisang, Ole: Trøndelag Teater gjennom 25 år. Trøndelag Teater 1962

Forslag til spørsmål som kan danne utgangspunkt for diskusjon:

Diskuter begrepet «Den amerikanske drømmen»

Hvilke likhetstrekk ser du mellom 1930 tallets USA og dagens Europa?

Kan du komme på flere dramatiske eller litterære figurer som lever på en løgn?

Sceneeksemplet under er et tilbakeblikk, men dette tilbakeblikket inneholder enda et tilbakeblikk, kan du se hvor?

Se på scenen under. Hvor lyger Willy og til hvem?

SCENE 4

LINDA

Fikk du solgt noe?

WILLY

Det ble fem hundre brutto i Providence og syv hundre i Boston.

LINDA

Hva? Vent litt. *(hun finner frem blyanten og et stykke papir.)* Det vil si at din provisjon bli... to hundre –å så flott. To hundre og tolv dollar!

WILLY

Ja, jeg har jo ikke regnet det ut ennå, men...

LINDA

Hvor mye solgte du?

WILLY

Ja, altså – jeg – jeg solgte for - nei- ja, jeg solgte altså for et par hundre brutto på hele turen.

LINDA

(fortsetter ganske rolig) To hundre brutto. Det vil si... *(Hun regner)*

WILLY

Tre av forretningene i Boston var halvveis stengt på grunn av vareopptelling.

LINDA

Det blir altså sytti dollar og noen cent. Det er fint det vel.

WILLY

Hvor mye skylder vi?

LINDA

Seksten dollar på kjøleskapet.

WILLY

Hvorfor seksten?

LINDA

Remmen til viften røk.

WILLY

Men kjøleskapet er jo helt nytt.

LINDA

Mannen sa at slikt måtte man regne med – til det kommer ordentlig i gang, skjønner du.

WILLY

Vi er vel ikke blitt lurt med det kjøleskapet?

LINDA

Dette er det beste kjøleskapet!

WILLY

Hva mer?

LINDA

Jo, så skylder du Frank for forgasseren

WILLY

Det nekter jeg å betale.

LINDA

Alt i alt blir det hundre og tyve dollar som må betales innen den femtende.

WILLY

Hundre og tyve dollar! I neste uke skal jeg til Hartford. Jeg er svært godt likt i Hartford. Vet du Linda, det er akkurat som om folk ler av meg.

LINDA

Hvorfor i all verden skulle de le av deg?

WILLY

Jeg vet ikke hva det kommer av, men folk går liksom rett forbi meg uten å legge merke til meg. Også snakker jeg visst for mye. Jeg greier ikke å stoppe. Man bør jo la de andre få sagt litt også. Det er en ting med Charley. Han er en mann av få ord, og de respekterer ham.

LINDA

Du snakker ikke for mye. Du er bare full av liv.

WILLY

(Smiler) Men faen heller, livet er kort. Man må da ha lov til å kødde litt *(Til seg selv.)* Jeg kødder for mye *(Smilet forsvinner.)*

LINDA

Du? Du, som –

WILLY

Jeg er tjukk. Jeg ser – rar og dum ut. Jeg har ikke fortalt deg dette før, men da jeg var innom F.H. Stewarts, hørte jeg en selger som jeg kjenner, sa noe om – hvalross. Og jeg – jeg slo til ham. Det finner jeg meg ikke i. De ler faktisk av meg. Jeg vet det.

LINDA

Kjære...

WILLY

Jeg må gjøre noe med det. Jeg kler meg ikke smart nok.

LINDA

Du - som er den peneste mannen i hele verden.

WILLY

Nei Linda -

LINDA

For meg er du det (*kort pause*) Den aller peneste

WILLY

(*Inderlig*) Du er min beste venn. Av og til når jeg er ute og reiser føler jeg sånn lyst til å klemme deg og kysse deg i hjel.

(*De kysser. Linda ut. Kvinnen inn*)

WILLY

Hvorfor må du gå nå?

(*Han forsøker å trekke henne med seg*).

Jeg er tilbake om et par uker. Vi treffes vel da også?

KVINNEN

Ta det med ro

WILLY

Vi sees neste gang jeg er i Boston. (*Klasker henne på baken. Han kysser henne voldsomt.*)

(*Kvinnen ut. Linda inn*)

LINDA

Du er, Willy. Den flotteste.

Linda går ut.